

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A Román Királyság 1923. évi Alkotmánya

The 1923 Constitution of the Romanian Kingdom

Abstract: Over centuries, the state history and the constitutional development of Romania has faced many burdens, foreign domination and integration challenges. A hundred years ago, in 1923, the Kingdom of Romania was in a position to adopt its modern constitution for the first time in its history, having gained full independence in a sovereign manner and having united essentially all Romanians in one state. The Constitution of 1923 therefore undoubtedly has special values compared with the constitutions of the past and the present. The Constitution of 1923, despite all its shortcomings and limitations, is an outstanding achievement in legal history of the independent Romania, which has lasted for almost 150 years. At the time of its creation, it was no longer a small Balkan kingdom but a country that had grown in territory and power, with ambitions of a middle power on the political map of Europe, and a state as an equal with the others. When the 1923 Constitution was adopted, it recognized the challenges of integration posed by the territorial and population growth of the state but failed to address them adequately while extending the limits of the narrower constitutionalism of the former Old Kingdom, moving closer to constitutionalism in substance. For all its failures, then, this constitution, compared with the severely limited practices of its predecessor and the crude and dictatorial fundamental laws of its successors, can be called a Romanian constitution in fact, and the only one of its kind in the 20th century until 1991.

Keywords: constitution, Romania, Kingdom of Romania, constitutionality, limited constitutionality, 1923, centenary, equality of rights, monarchy

Összefoglaló: A román államtörténet és alkotmányjogi fejlődés évszázadok során több teher, idegen uralom, integrációs kihívások sokaságával szembesült. Száz évvel ezelőtt, 1923-ban a Román Királyság történelme során elsőként került abba a helyzetbe, hogy szuverén módon, teljes függetlenségét elnyerve és lényegében minden románt egy államban egyesítve alkossa meg modern alkotmányát. Az 1923. évi Alkotmány ezért kétséget kizáróan különös értékeket hordoz magában, összevetve a korábbi és későbbi alkotmányaival. Az 1923. évi Alkotmány – minden fogyatékosága, korlátozott érvényesülése ellenére – a közel 150 éves független Románia jogtörténetének kiemelkedő eredménye. Megalkotásakor egy kis balkáni királyság helyett már egy területében és erejében megnövekedett, Európa politikai térképén középhatalmi ambíciókkal felvértezett, a többi állammal egyenrangú állammá vált országról beszélhetünk. Az 1923. évi Alkotmány elfogadásakor az állam területi és a népesség növekedéséből fakadó integrációs kihívásokat is felismerte, igaz, azok megfelelő kezelését elmulasztotta, mégis a korábbi ókirályságbeli szűkebb körű alkotmányosságai határait kiterjesztette, közelítve a tartalmi alkotmányosságához. Minden kudarca ellenére tehát ez az alkotmány, összevetve annak elődje erősen korlátozott gyakorlatával, valamint utódai nyers és diktatórikus alaptörvényeivel ténylegesen – és XX. században 1991-ig egyedülként –, amely román alkotmánynak nevezhető.

Kulcsszavak: alkotmány, Románia, Román Királyság, alkotmányosság, korlátozott alkotmányosság, 1923, centenárius, jogegyenlőség, monarchia

1. Bevezető gondolatok – a román alkotmányjog korszakai

Románia alkotmányjogának fejlődése¹ a megkésett államalakítás okán a nyugat-európai államokétól lényegileg eltérő alapokon nyugszik. A klasszikus rendiség nélküli, a XIV. században kialakult,² később az Oszmán Birodalom szuverenitása, majd szüzerenitása alá került két fejedelemség³ – Havasalföld és Moldova – nagyhatalmak által is szorgalmazott egyesülésével létrejött, majd hamarosan függetlenségét elnyert Románia alapvetően külföldi minták és modellek átvételével alkotta meg államszervezetét és jogrendszerét.⁴ A klasszikus államfejlődés hiányából fakadóan – bár korábban is voltak mindkét fejedelemségben alkotmányozási kísérletek⁵ – a román államban az alkotmányosság tartalmi érvényesülése súlyos hiányosságokban szenvedett,⁶ és ugyan Románia alkotmányos monarchia volt,⁷ alkotmányossága csak korlátozott módon érvényesült, 1938-ban nyílt királyi,⁸ 1940-ben katonai diktatúrába fordult át.⁹ Mindezek alapján Románia megalakulásától az 1938-ig terjedő alkotmánytörténeti korszakát a korlátozott alkotmányosság korának nevezhetjük, amelyet a nemzetállami értékválasztásból fakadóan a román irredentizmus, – majd ennek sikeres teljesítését követően – a román szupremácia megteremtése iránti államcél hatotta át.¹⁰ Ezen állampolitika dinamizmusa a kezdeti eredmények elérését követően megtorpant, majd az I. világháborút lezáró Párizs környéki békerendszer összeomlásából eredő külpolitikai viszonyok és a belpolitikai integrációs kudarcok az államkereteket szétfeszítették és a korlátozott alkotmányosságot lebontották, komoly területi veszteségek mellett.

A fenti folyamatok egy alkotmányjogi paradoxonra vezettek az 1938-ban bevezetett királyi diktatúrával és annak alkotmányával,¹¹ amelyet a látszatalkotmányosság korának nevezhetünk. A királyi diktatúra formális alkotmánya ellenére nem hordozhatott magában alkotmányosságot tartalmi értelemben,¹² maga az általa felállított új államrend is alig két év alatt teljes kudarcot vallott. Az állam belső feszültségei, a komoly külpolitikai

1 Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019, 693–704.

2 Cristinel Ioan MURZEA, Roxana MATEFI: *Evoluția statului și dreptului românesc*, Editura Hamangiu, București, 2015, 41–44.

3 Catherine DURANDIN: *A román nép története*, Maecenas Könyvek, Budapest, 1998, 48–62.

4 Manuel GUȚAN: *Romanian Constitutional Identity in Historical Context = Comparative Constitutionalism in Central Europe*, eds. CSINK Lóránt, TRÓCSÁNYI László, Central European Academic Publishing, Miskolc–Budapest, 2022, 109–117.

5 Dumitru V. FIROIU: *Istoria statului și dreptului românesc*, Fundația „Chemarea”, Iași, 1992, 184–203.

6 Bianca SELEJAN-GUȚAN: *Drept constituțional și instituții politice*, Editura Hamangiu, București, 2020, 57–59.

7 Eleodor FOȘȘENEANU: *Istoria constituțională a României: (1859-1991)*, Editura EIKON, București, 2018, 21–105.

8 GUȚAN: *i. m.*, 114–119.

9 FOȘȘENEANU: *i. m.*, 115–128.

10 GUȚAN: *i. m.*, 115–120.

11 FOȘȘENEANU: *i. m.*, 106–114.

12 SELEJAN-GUȚAN: *i. m.*, 59.

kihívások megoldatlansága – különösen a II. bécsi döntés eredménye – ezen látszatalkotmányosság felszámolására vezetett az 1938. évi román Alkotmány felfüggesztésével¹³ és az alkotmányt már tételes jogilag is nélkülöző totális állam kiépítésével Ion Antonescu 1940. szeptember 5-i *conducători* kinevezését követően.¹⁴ Következésképpen 1944. augusztus 23-ig – mind formális, mind tartalmi értelemben¹⁵ – Románia az alkotmánytalanság korát élte. A *conducător* letartóztatását követően Románia – elviekben – visszatért az alkotmányosság útjára,¹⁶ azonban ez legfeljebb korlátozott alkotmányosságot jelenthetett. A háborúból való sikeres kiugrást követően alkotmányjogilag megkérdőjelezhető módon az 1938. évi Alkotmánnyal egyebekben már hatályon kívül helyezett 1923. évi Alkotmány került helyreállításra,¹⁷ azonban a világegés utolsó hullámai, a szovjet megszállás ténye még e korlátozott alkotmányosság érvényesülését is érdemben akadályozták.¹⁸ A hagyományos elitre, illetve a királyi Romániára fokozódó szovjet nyomás nehezedett, amely különösen Erdély kérdésének lebegtetésével a kommunista hatalomátvétel alkotmányos alapjainak megteremtését célozta, és járt végül sikerrel. A kommunista hatalomátvételt követően Románia szovjet típusú alkotmányokkal rendelkezett, amelyeknek jellegadó tulajdonságát a totális állam kiépítése és működtetése képezte. Ezek az alkotmányok – az 1948. évi, az 1952. évi, illetve az 1965. évi Alkotmány – tartalmi értelemben nem tekinthetők alkotmányosnak, hanem ténylegesen kommunista diktatúrát jelentettek.¹⁹ Következésképpen Románia *de facto* 1948 és 1989 – *de iure* 1991²⁰ – között az alkotmányosság nélküli alkotmányok korszakát élte.

Ebben az alkotmánytörténeti kontextusban a Román Királyság 1923. évi Alkotmánya kétséget kizáróan különös értékeket hordoz magában, összevetve a többi kartális alkotmánnyal, minden fogyatékosága, korlátozott érvényesülése ellenére a közel 150 éves független Románia jogtörténetének kiemelkedő eredménye több okból is. Első ilyen okként nevesíthető az a történelmi metszéspont, amelyben az 1923. évi Alkotmány megszületett, azaz az a kor, amelyben a balkáni kis királyság területében és erejében megnövekedve Európa politikai térképén vitatathatatlanul és középhatalmi ambíciókkal, a többi állammal egyenrangúként megjelenhetett. Második okként nevezhető meg az állam területi és népességnövekedéséből fakadó integrációs kihívások felismerése – igaz, azok megfelelő kezelésének – elmulasztása mellett az a körülmény, hogy a korábbi ókirályságbeli szűkebb körű alkotmányosság határai kiterjesztésre kerültek, azaz a korlátozott alkotmányosság szélesebb körben érvényesült, és közelített a tartalmi alkotmányossághoz. Harmadik okként nevezhető meg az a körülmény, hogy a társadalmi, gazdasági körülmények radikális megváltozása okán ez az alaptörvény volt az, amelyik – az irredenta államcél teljesítve végső soron a homogén nemzetállam megvalósítási programjának felvállalása és végrehajtása mellett – mégiscsak magában hordozta a fentiek szerint a tartalmi alkotmányosság magvait. Minden kudarca ellenére tehát ez az alkotmány, összevetve annak elődje

13 IONESCU: *i. m.*, 270, 749–750.

14 T. Ion AMUZA: *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Sylvi, București, 2001, 279–280.

15 SELEJAN–GUȚAN: *i. m.*, 59.

16 FIROIU: *i. m.*, 366–376.

17 *Uo.*, 372–375.

18 DURANDIN: *i. m.*, 323–337.

19 SELEJAN–GUȚAN: *i. m.*, 105–110.

20 FOCSENEANU: *i. m.*, 11–13, 156–316.

erősen korlátozott gyakorlatával, valamint utódai nyers és diktatórikus alaptörvényeivel ténylegesen – és a XX. században 1991-ig egyedülként – alkotmánynak nevezhető.

2. Az 1923. évi Alkotmány mint történelmi korszakhatár

Az I. világháború utolsó évében, alig hét hónap alatt Románia egyszerre tapasztalhatta meg államcéljainak teljes kudarcát és azok szinte teljes sikerét.

A szövetségesi kötelezettségeivel ellentétesen – a Központi Hatalmakkal szemben – hadba lépő kis balkáni királyság 1918 elején teljes katonai vereséget szenvedett,²¹ amelynek következtében 1918. május 7-én kénytelen volt megkötni a bukaresti békét.²² A bukaresti békeszerződést – amely az irredenta román cél megvalósításának lehetetlenségét rögzítette – a román parlament 1918. június 28-án ratifikálta, ugyanakkor I. Ferdinánd király annak aláírását és kihirdetését a háború kedvező fordulatában bízva végül megtagadta.²³ A király magatartását, optimizmusát az idő hamarosan igazolta. A Központi Hatalmak 1918 őszi összeomlottak, Ausztria–Magyarország 1918. november 3-án az antant hatalmakkal Padovában,²⁴ majd Magyarország külön 1918. november 13-án Belgrádban fegyverszünetet kötött.²⁵ A Központi Hatalmak veresége, Franciaország töretlen politikai támogatása,²⁶ Wilson elnök 1918. szeptember 27-i és október 19-i nyilatkozatai, valamint Robert Lansing amerikai külügyminiszter 1918. november 5-i jegyzéke alapján – amelyek együttes értelmében az Amerikai Egyesült Államok kormányzata a bukaresti békét igazságtalannak nyilvánította, és módosította a nemzetiségekre vonatkozó eredeti álláspontját – új alapokra helyezte Románia külpolitikáját.²⁷ Az alapjaiban megváltozott körülmények következményeként Románia – az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződést megszegve – újraszervezte hadseregét, és 1918. november 10-én ismételten belépett az I. világháborúba, megszállta Erdély keleti részét, majd később a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni fellépés indokával további magyar területeket és Budapestet is.²⁸

21 DURANDIN: *i. m.*, 210–211.

22 L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020, 22–23.

23 I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje = L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020, 125.

24 *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.) = Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*, szerk. GECSÉNYI Lajos, MÁTHÉ Gábor, Magyar Közlöny és Lapkiadó, Budapest, 2008, 378–388.

25 *A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.) = Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*, szerk. GECSÉNYI Lajos, MÁTHÉ Gábor, Magyar Közlöny és Lapkiadó, Budapest, 2008, 391–394.

26 L. BALOGH: *i. m.*, 23–24.

27 DURANDIN: *i. m.*, 213–214.

28 Dumitru PREDĂ: *Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920 = Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. eds. Vasile PUȘCAȘ, N. Ionel SAVA, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020, 56–67.

Az 1918. év végi katonai, politikai változások és események eredményeként a nagyromán irredenta államcél – alig fél évvel az annak lehetetlenségét rögzítő 1918. május 7-i bukaresti békét követően – 1918. november végére a megvalósulás küszöbére érkezett. Az 1918. őszi események *de facto*, az ezen eseményeket és változásokat szentesítő Párizs környéki békeszerződések *de iure* megteremtették a – többnemzetiségű – új román államot,²⁹ Nagy-Romániát.

Nagy-Románia lényegében véve csak egyetlen közös nevezővel, a többségi román nyelvvel rendelkezett,³⁰ amely alapvetően bár szükséges, de nem elégséges feltételét képezte az állam új alapjainak letételéhez. A Román Királyság által megszerzett területek ugyanis korábban nem álltak azonos kormányzat alatt, amelyből fakadóan az elődállamok jogi, társadalmi, gazdasági, vallási, nemzetiségi viszonyai jelentős kihívások elé állították az államot. A kihívások feloldása tehát integrációs politikát feltételezett, amely a fenti különbségeket sikerrel kezeli és az új államkeretek között stabil viszonyokat teremt. Ezen integrációs politika legfontosabb elemeit egyaránt felismerte a döntően az elődállamokban élő, hamarosan jellegadó politikai szerepet elnyert román politikai elit, illetve a kisebbségi sorsba kényszerült társadalmak vezető rétege, amely felismerés mellett a Párizs környéki béketárgyalások során konkrét nemzetközi jogi előírások is kötelezték Romániát a megfelelő integratív politikai és jogi intézkedések megtételére. Az elődállamokban élő román vezető réteg által megfogalmazott integrációs politika elemeit alapvetően az 1918. december 1-jén elfogadott – igaz, hamarosan csak politikai deklaráció szintjén elismert – gyulafehérvári határozatokban³¹ leljük fel, amelyeket a kisebbségi magyar nemzetrész képviselői is megfelelő alapnak fogadtak el később.³² A nemzetközi közösség elvárásait, a Romániától elvárt politika alapvető kiindulópontjait, illetve minimum kereteit a Párizs környéki békerendszer részeként aláírt Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tartalmazta, kiemelt alkotmányjogi jelentőségű rendelkezéseket és kötelezettségeket is előírva a román állam részére.³³ Míg a gyulafehérvári határozatok, illetve a politikai elit egyes szereplői által megfogalmazott tételek a belpolitikai realitások felismeréséből és annak valós kezelésének szándékából fakadtak, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alapvetően egy ultimátumra vezethető vissza,³⁴ amelyből fakadóan az abban rögzített rendelkezések elfogadásához, a rendelkezésekből fakadó jogok tényleges biztosításához hiányzott a román állam valós akarata.³⁵ A valós törvényhozói akarat és szándék hiányában a későbbi román jogalkotás a nemzetközi kötelezettségek tartalmával és lényegével ellentétes eredményekre vezetett³⁶ annak

29 L. BALOGH: *i. m.*, 32–36.

30 Neagu DJUVARA: *A románok rövid története*, Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 278.

31 MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*, Institutul Social Român, București, 1925, 11.

32 Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához, Magyar Kisebbség, 1923. II/11, 427–428.

33 NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1944, 20–25.

34 Viorel Virgil TILIA: *Románia diplomáciai működése. 1919 novemberétől 1920 márciusig (Harmadik közlemény)*, Magyar Kisebbség, 1926. V/6, 210–213.

35 L. BALOGH: *i. m.*, 56.

36 NAGY: *i. m.*, 74, 77–78.

ellenére, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1920. szeptemberi 26-i ratifikálásával annak jogforrási jellege nyilvánvalóvá vált.³⁷ A megfogalmazott nemzetközi jogi kötelezettségek alkotmányba foglalására, alkotmányos vagy alaptörvény jellegének elismerésére végül nem került sor, az a külön nevesített alkotmányjogi biztosítékát így nem is nyerte el.³⁸ Ilyen bel- és külpolitikai környezetben, vállalt kötelezettségekkel és integrációs kihívásokkal szembesülve érkezett el a Román Királyság államhatárai megszilárdítását követően az alkotmányozás kérdéséhez pontosan száz esztendővel ezelőtt, amelynek eredménye az 1923. március 28-án királyi jóváhagyást nyert 1923. évi Alkotmány.³⁹

3. Az 1923. évi Alkotmány és a nemzetállam kérdése

Az 1923. évi Alkotmány megalkotását a fentiek szerint a megnövekedett államterület, az 1866. évi Alkotmány elfogadásától eltelt időszak gazdasági, társadalmi változásai,⁴⁰ az 1866. évi Alkotmány tételes alkotmányjogi szabályokkal összeegyeztethetetlen rendeleti úton való módosításai egyaránt indokolták.⁴¹ Az alkotmányozási folyamatban a tudományos élet és a politikum képviselői⁴² konstruktívan nyilvánultak meg, egyes esetekben kifejezett progresszív elképzeléseket és javaslatokat is megfogalmaztak annak érdekében, hogy egy új alapokra helyezett román állam a tartalmi alkotmányosság útjára lépjen.⁴³ Ennek megfelelően egyes szerzők nemcsak felvállalták többek között a gyulafehérvári határozatokban foglalt alapelveket, hanem ki is álltak mellettük,⁴⁴ valamint hangsúlyozták a tényleges decentralizáció fontosságát, a régiók sajátosságainak elismerését, és akár a föderatív államberendezkedés megteremtését sem tartották elvetendőnek.⁴⁵ A tudományos élet javaslatai mellett a belpolitikai területen is voltak előremutató tárgyalások különösen a magyar–román viszony rendezése érdekében. Az alkotmányozást követően – tehát elkéssetten, de – ilyennek tekinthető az Országos Magyar Párt és az Averescu–Goga-féle Néppárt titkos együttműködési megállapodása 1923 októberében, amely csucsai paktum néven hatalmas belpolitikai vitát

37 BALOGH ARTHUR: *Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény)*, Magyar Kisebbség, 1925. IV/9, 337–340.

38 NAGY: *i. m.*, 49–50.

39 IONESCU: *i. m.*, 744.

40 DURANDIN: *i. m.*, 224–225.

41 NAGY: *i. m.*, 15.

42 IONESCU: *i. m.*, 742–744.

43 NAGY: *i. m.*, 25.

44 ROMUL BOILĂ: *Principiile constituției noi = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DIȘESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 383.

45 G. GRIGOROVICI: *Constituția sovietică și constituția democratică = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DIȘESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 70–71.

is kavart.⁴⁶ A megállapodásban a Néppárt vállalta az erdélyi magyar egyházaknak a nagyfokú autonómia, a felekezeti iskoláknak a nyilvánossági jog megadását, továbbá a magyar művelődési intézmények működési feltételeinek könnyítését, az anyanyelv szélesebb körű használatának biztosítását egyéb kérdések mellett,⁴⁷ amelynek alapjain és megvalósításuk esetén sikeres integrációs folyamatok indulhattak volna el.⁴⁸

Mindezek ellenére, a valós integrációs kihívások tagadásával a többségi álláspont az egységes nemzetállam kiinduló koncepcióját vallotta.⁴⁹ Az egységes nemzetállami alapállás eredményeként nyíltan megtagadták az alkotmányozás során – kifejezett szövegével szemben – a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányba foglalását, és egyértelműen rögzítésre került, hogy kisebbségek nem is léteznek a minden polgár egyenlőségén alapuló román államban.⁵⁰ A társadalmi valóság jogi tagadásának és kodifikációjának politikai indokát az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének tanulsága képezte,⁵¹ elvégre a nemzetiségi kihívást elismerő és azt jogállami keretek között kezelő Monarchia által adott jogok alapján megerősödött nemzetiségi mozgalmak végső soron annak szétesését idézték elő. Az ezen eredményt kívánó, az azt megalapozó nemzetiségi mozgalmakban aktív szerepet vállaló korábbi nemzetiségi vezetők ekkor már az új román állam prominens politikusai és törvényhozói voltak, és első kézből vonhatták le a dualista monarchia válságára vezető folyamatok tanulságait. E személyek tehát kisebbségi helyzetük megszűnését követően a román nemzeti érdekeket előtérbe helyezve nyíltan fordultak szembe korábbi elveikkel, illetve a gyulafehérvári határozatokban megfogalmazott ígéreteikkel. A román politikum képviselői – kis kivételtől eltekintve – pártállástól függetlenül a nemzetállami alapállást fogadták el, elismerve azt a tényt, hogy az általuk korábban képviselt elvek szükségképpen jelentenek politikai autonómiát.⁵²

A nemzetállami alapállást illetően tehát az ellenzék és a kormányzó Liberális Párt között konszenzus állt fent, miközben a nemzetiségi képviselők értelemszerűen a nemzetközi kötelezettségekből fakadó jogokat,⁵³ illetve a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményeit és a gyulafehérvári határozatokból fakadó ígéreteket ismertetve

46 WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/1, 44; WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/2, 85–90; WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/3, 136–139; WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/5, 229–231.

47 BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereeda, 2013, 118–128.

48 *Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) = Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, szerk. BALÁZS Sándor, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 467.

49 GUSTI, Dimitrie: *Cuvânt de deschidere = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DIȘESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 2.

50 BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 34–35.

51 I. VINTILĂ BRĂȚIANU: *Nevoile statului modern și constituția României Mari = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DIȘESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 27–28.

52 ION MATEIU: *Doctrina de stat a problemei minoritare*, Imprimeriile „Independența”, București, 1929, 13–14.

53 WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1922. II/7, 253–256.

fogalmazták meg álláspontjukat,⁵⁴ minden eredmény nélkül. Következésképpen a belpolitikai viták kereszttüzeiben nem a nemzetállami értékválasztás kérdése állt, hanem valójában az óromániai politikai elit és az újonnan bekebelezett területek sajátos igényeinek érdekelletéi, feszültségei, amelyeket egyébként nem sikerült feloldani a konszenzusra való törekvés hiánya okán. Az 1923. évi Alkotmány gyakorlatilag az óromániai, domináns szerepben lévő Liberális Párt által megalkotott alaptörvény volt,⁵⁵ az ellenzéki képviselők annak tárgyalása alatt ki is vonultak, nem ismerve el a törvényhozás alkotmányozói jogát.⁵⁶ Az ellenzéki nyilatkozatok hatástalanul utaltak vissza az egyesülési határozatokból fakadó erkölcsi kötelezettségekre, az államterület eltérő társadalmi sajátosságaira.⁵⁷ Az egységes nemzetállami eszme és államcél azonban a fenti körülményeket annak ellenére nem vette figyelembe, hogy a nemzetgyűlési határozatokat minden oldalon az egységes és oszthatatlan nemzetállam legitimációs alapjának tekintették.⁵⁸

Fentiek alapján tehát megállapítható, hogy az alkotmányozás során ténylegesen történelmi lehetőség volt többek között a különböző régiók és a többnemzetiségű állam tényéből fakadó társadalmi alapállás, valamint a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit elismerő, a kisebbségeket ténylegesen integráló alkotmány megalkotására, azonban Románia – kétségtelenül sikeres, 1866. évi Alkotmánya óta vallott⁵⁹ – értékválasztását nem változtatta meg, sőt azt hatványozottan érvényesítette. Az 1923. évi Alkotmány 1. cikke így változatlanul az egységes és oszthatatlan állam, de ekkor már *expressis verbis* a nemzetállam alapján állt,⁶⁰ és mindvégig központosító politikát folytatott annak megteremtése érdekében.⁶¹ Az egységes és oszthatatlan nemzetállam elvi alapjának és céljának – a társadalmi valóságtól eltérő – rögzítése egy, az államélet minden szegmensét átítató centralizációs és homogenizációs politika alapjává és eszközévé tette az 1923. évi Alkotmányt, amely így évszázados viszonyok áttörésével⁶² ellehetetlenítette az integrációt és megfosztotta az államot attól, hogy tényleges demokráciává váljon.

A nemzetállami alapállást pontosította és a jogegyenlőség 1923. évi Alkotmány 5. cikkében formai teljesítését árnyalta a román alkotmányjog azon felfogása, amely szerint a nemzet tagjai egyének,⁶³ de a nemzet egyfajta spirituális-lelki közösség, amely lelki alapon összetartozást feltételez.⁶⁴ A fentiek szerinti módon értelmezett nemzet

54 Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmányjavaslatához, Magyar Kisebbség, 1923. II/11, 400–432.

55 JAKABFFY Elemér: *Az alkotmány*, Magyar Kisebbség, 1923. II/6, 197, 201.

56 NAGY: *i. m.*, 27.

57 *Uo.*, 26–29.

58 MURZEA, MATEFI: *i. m.*, 232., 239.

59 *Uo.*, 95.

60 IONESCU: *i. m.*, 745.

61 Keith HITCHINS: *România 1866-1947*. Editura Humanitas, București, 2013, 445–446.

62 GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011, 86–87.

63 Radu BUDIȘTEANU: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, „Voința” Const. Antonescu, București, 1928, 13.

64 George ALEXIANU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1926, 10.

a letéteményese a népakaratnak és ezáltal a szuverenitásnak, így alkotva nemzetállamot, majd jogállamot.⁶⁵ A román alkotmányjogi gondolkodásból az a következtetés vonható le, hogy a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a román lelki összetartozást megvallja, és ekként lehet részese az államnak. Másképpen megfogalmazva, amennyiben az egyén a román lelki összetartozást és azonosulást nem vallja meg, azt elutasítja, úgy legitim módon lehet alanya a kirekesztésnek, a jogi alárendeltségnek. Mindezeknek megfelelően a román alkotmányjog az egyéni azonosulás hiányában a nemzeti kisebbségek kérdését pusztán számszaki kérdésnek tekintette,⁶⁶ a Párizs kisebbségvédelmi szerződésben, illetve az 1923. évi Alkotmányban deklarált jogok katalógusát a többség-kisebbség relációjában is csak egyéni és nem közösségi szinten értelmezte.⁶⁷ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány individualista alapállást vallott, a kisebbségek tagjai tekintetében a formális jogegyenlőséget vallotta azzal, hogy amennyiben e személyek a román nemzethez tartozás feltételét nem fogadták el – egyénenként, illetve sajátos közösségeik tagjaiként egyaránt –, legitim módon kerültek alárendelt státusba. Mindezeknek megfelelően a román államnacionalizmus az 1923. évi Alkotmány szellemében jogilag is támogatott kormányzati nemzetépítési technikák sorára vezetett, amelynek eredményeként rövid idő alatt ellehetetlenült a többség-kisebbség viszony és az integráció.⁶⁸

4. Az alapvető rendelkezések és a jogok katalógusa az 1923. évi Alkotmányban

A korszerű alkotmányokkal szemben elvárás, hogy a jogokat és kötelezettségeket az államszervezeti kérdéseket megelőzően tárgyalja, miközben az alkotmányt a közönséges törvények köréből kiemelve.⁶⁹ Az 1923. évi Alkotmány ezen kritériumokat alapvetően teljesítette, és e körben összhangban állt a korabeli román alkotmányjogi gondolkodással is, amely vallotta, hogy az alkotmányos rend a jogokon túl a közélet általános rendjét is tartalmazza, ugyanakkor az alkotmányos rend fő és elsődleges elemének tartotta az idézett morális alapokat, a politikai és szociális tartalmak rögzítését is a tételes jogok és államszervezeti kérdések tárgyalását megelőzően.⁷⁰ Mindezeknek megfelelően az 1923. évi Alkotmány 1. cikkében foglalt nemzetállami alapállás a román alkotmányos rend morális alapjává, fő és elsődleges elemévé vált, amely így áthatotta a jogok katalógusát, de az államszervezeti kérdéseket is, lényegében biztos alapot

65 I. Vintilă GAFTOESCU: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*, Imprimeriile „Curentul” S.A., București, 1939, 41–43.

66 *Uo.*, 54–55.

67 *Uo.*, 59–60, 68, 79–85, 148–150.

68 Stefano BOTTONI: *Sztálin a székeleyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2008, 6–7.

69 GYÖRFI Tamás: *Alkotmányosság = Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*, szerk. BÓDIG Máttyás, GYÖRFI Tamás, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 142–143.

70 ALEXIANU: *i. m.*, 2–4.

teremtve a központosító kormányzati rendszernek. Az 1923. évi Alkotmány tartalmi elemeit vizsgálva rögzíthető, hogy annak 2–4. cikkei – ahogyan maga a szöveg jelentős része egyebekben is – lényegében az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseinek megismétlései.⁷¹ E körben a 4. cikkben rögzített közigazgatási felosztás⁷² elvi lehetőséget hordozott magában a nemzeti kisebbségeket figyelembe vevő jogalkotásra, de a centralizációs politika változatlanlansága okán a különböző régiók eltérő sajátosságait nem vették figyelembe.⁷³

Az 1923. évi Alkotmány 5–32. cikkei tartalmazták a jogok katalógusát, pontosabban a románok jogait azzal a különbségtétellel, hogy az 5. cikk némileg – a román politikum által következetesen elítélt magyar politikai nemzet – fogalmához hasonló módon, de konkrét fogalommeghatározás nélkül rögzítette, hogy a románokat faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélkül illetik meg az alkotmányban, illetve a törvényekben rögzített, megállapított jogok.⁷⁴ E jogok különösen a lelkiismereti szabadságból, az oktatási szabadságból, a sajtószabadságból, a gyülekezési szabadságból, az egyesülési szabadságból és a külön törvényekből fakadó jogok összességét foglalták magukban. A jogok alanyai állampolgárság alapú megközelítés alapján a román állampolgárok voltak,⁷⁵ azonban mivel a fentiek szerint a román nemzet részeinek nem tekintették a kisebbségeket, a nemzet és állampolgárság közötti különbségtétel egy alkotmányjogi hiátust is eredményezett, tekintettel arra a tényre, hogy a politikai nemzetfogalom nem került megalkotásra. Az alkotmányjogi hiátus az 1923. évi Alkotmány szövegében így több esetben tetten érhető, az inkoherens fogalmakat használt, így a normaszöveg használta a faji fogalmat, a nemzet fogalmát, a román fogalmát jelző nélkül, de a honosított román kifejezést is, több esetben elmaradt a nyelvi jelző külön kiemelése, miközben további rendelkezések többször megismételték a faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélküli románok kifejezést.⁷⁶ Másik oldalról megközelítve a kérdést, az inkoherens nyelvhasználat az 1923. évi Alkotmány szövegében így közvetett módon elismerte a többnemzetiségű, többnyelvű, többvallású állam tényét, de az abból fakadó tételes jogalkotási következtetéseket nem vonta le.⁷⁷

Az 1923. évi Alkotmány 6. cikke külön törvények tárgyává tette a nők,⁷⁸ illetve a románokon kívüli személyek jogainak gyakorlását. Figyelemmel arra a tényre, hogy a románok kifejezés alatt az 1923. évi Alkotmány alapvetően az állampolgárokat értette, és ebben korban az állampolgársági kérdés tekintetében még nem történt meg az új területek lakosságára vonatkozó végleges rendezés, a biztosított jogok tényleges gyakorlása súlyos és lényegi akadályokba ütközött. Ezt a tényét az 1923. évi Alkotmány 7. cikke külön is megerősítette, kiemelve, hogy a románokkal való egyenjogúsítás

71 IONESCU: *i. m.*, 805.

72 ALEXIANU: *i. m.*, 121.

73 LUCIAN BOIA: *Románia elrománosodása*, Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2016, 43–45.

74 BOILÁ: *i. m.*, 383–384.

75 IONESCU: *i. m.*, 805.

76 MATEIU: *i. m.*, 26.

77 NAGY: *i. m.*, 63–68.

78 C. Calypso BOTEZ: *Drepturile femeii in Constituția viitoare = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 76, 83–87.

feltétele a politikai jogok tekintetében a honosítás, amely a korábbiakkal ellentétben nem a törvényhozás, hanem a Kormány hatásköre lett a Főváros Ítéltáblájának elnöke és tanácselnökeinek bizottságának azon megállapítását követően,⁷⁹ hogy a honosítandó személy a törvényes feltételeknek megfelel.

Az 1923. évi Alkotmány 8. cikke nem ismert el születési vagy társadalmi osztályból fakadó egyenlőtlenségeket, és részben megismételte, hogy a románok faji, nyelvi vagy vallási különbségre való tekintet nélkül egyenlők a törvény előtt, egyben rögzítette a közteherviselés kötelezettségét.⁸⁰ A hivatalviselés jogát ugyanezen jogszabályhely kivételes eseteiktől eltekintve román állampolgársághoz kötötte.⁸¹ Az 1923. évi Alkotmány 9. cikke az idegenek személyi és vagyoni jogainak védelmét tartalmazta,⁸² amellyel kapcsolatban ismételten hangsúlyozandó az állampolgársági kérdés rendezetlensége.⁸³ Az 1923. évi Alkotmány 10. cikke a kiváltságoktól, nemesi címektől és előjogoktól, valamint a társadalmi osztályoktól mentes állam tételét rögzítette, a 11–16. cikkek modern büntető anyagi és eljárásjogi alapelveket tartalmaztak. Az 1923. évi Alkotmány 13. cikke a magánlakás sérthetlenségét rögzítette,⁸⁴ a 17. cikk pedig kisajátítási rendelkezéseket tartalmazott,⁸⁵ amelyet pontosított a 18. cikk oly módon, hogy az idegenek földtulajdonnal nem rendelkezhettek, csak annak értékével, illetve megjelent egy különbségtétel a románok és a honosított románok között is külön értelmező rendelkezés nélkül, mindkét csoport számára biztosítva a földtulajdonlás jogát.⁸⁶ A fentiek mellett az 1923. évi Alkotmány 19–20. cikkei a bányajogok,⁸⁷ a közlekedési utak és a légtér tekintetében tartalmaztak rendelkezéseket,⁸⁸ vitatható módon az állampolgári jogok fejezetében tárgyalva az állami tulajdon tárgyait. Az 1923. évi Alkotmány 21. cikke a termelőeszközök és a munkajog tekintetében tartalmazott rendelkezéseket.

Az 1923. évi Alkotmány 5., 7–8. cikkeiben rögzített jogegyenlőséget nyíltan áttörő módon a 22. cikk bár rögzítette a lelkiismereti szabadság korlátlanágát és a felekezeti egyenjogúságot,⁸⁹ de a harmadik és negyedik bekezdés az ortodox és görögkatolikus egyházakat nemzetiségi alapon rangsort felállítva román egyházakká minősítette,⁹⁰ és azoknak elsőbbségi jogot állapított meg a többi egyházzal szemben. Az ortodox egyház autonómiája és kivételes helyzetének alkotmányos alapja az ország hagyományos berendezkedésében és az évszázadok során kialakult állammal való együttműködésében

79 Paul NEGULESCU: *Tratat de drept administrativ Volumul 1.* „Tipografie Romane Unite”, București, 1925, 92.

80 MATEIU: *i. m.*, 26.

81 Anibal TEODORESCU: *Tratat de drept administrativ*, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A. București, 1929, 291–293.

82 ALEXIANU: *i. m.*, 150–151.

83 BĂRDI: *i. m.*, 216.

84 ALEXIANU: *i. m.*, 153.

85 *Uo.*, 165–166.

86 *Uo.*, 169.

87 *Uo.*, 170–172.

88 *Uo.*, 172–173.

89 *Uo.*, 179–184.

90 FRITZ László: *Az állam és az egyház viszonya Romániában*, Magyar Kisebbség, 1923. II/9, 302–315.

volt fellelhető.⁹¹ Az alkotmányos különbségtétel valós indoka az volt, hogy a római katolikus, illetve a protestáns egyházak hívei döntően nem román nemzetiségűek, így idegenek, illetve külföldi egyházi kapcsolataik is ezen idegenségüket – így a románokkal való morális közösség vállalásának elutasítását – erősítik.⁹² Az ortodox egyház alkotmányosan uralkodó egyház minőséget nyert,⁹³ a görögkatolikus egyház a hierarchiában következő román egyházként a többi egyházzal szemben pedig elsőbbségi jogot élvezett.⁹⁴

A továbbiakban az 1923. évi Alkotmány 23. cikke az állami anyakönyvezésről és az egyház viszonyáról rendelkezett az állami anyakönyvezés elve alapján.⁹⁵ Az 1923. évi Alkotmány 24. cikke az oktatási jogokat rögzítette az oktatási szabadság alapján,⁹⁶ amelyek korlátja a közérdek, illetve a közérkölcös volt. Az állami elemi oktatás kötelező és ingyenes jellege szintén rögzítést nyert, amelynek nyomán hamarosan megindult az oktatás teljes nacionalizálása, és annak eredményeképpen a kisebbségi anyanyelvi oktatás döntően a felekezeti magánoktatás területére szorult vissza.⁹⁷

Az 1923. évi Alkotmány 25–26. cikkei a gondolat, véleménynyilvánítás és sajtószabadság tételeit állapította meg a sajtófelelősség büntető és polgári jogi alapelveivel, amelyet sem kivételes jogalkotás, sem cenzúra nem befolyásolhatott, emellett a 27. cikk a levéltitok, távirattitok, távbeszélőtítok sérthetlenségét rögzítette.⁹⁸ Az 1923. évi Alkotmány 28. cikke a békés és fegyvertelen gyülekezés jogát tartalmazta,⁹⁹ emellett a 29. cikk az egyesülési jog gyakorlása során annak tartalmát akként állapította meg, hogy az egyesülési jog nem foglalta magában a jogi személy alapításának jogát, amely külön törvény szabályozásának tárgya.¹⁰⁰ Az 1923. Alkotmány 30. cikke a petíciós jogról rendelkezett azzal, hogy a közösség nevében ez a jog csak a hatóságokat illette meg, amelyet kiegészített az 53. cikk, kimondva, hogy mindenkinek joga van kérvénnyel fordulni a házakhoz a két ház hivatalainak vagy valamelyik tagjának közvetítésével.¹⁰¹ Az állampolgárok jogait illetően az 1923. évi Alkotmány végül a 31. cikkében a közigazgatási tisztviselők felelősségét tartalmazta, illetve a 32. cikkben az állampolgárságtól való megfosztás azon esetét rögzítette, amikor egy román állampolgár idegen állam szolgálatába lépett kormányengedély nélkül.

A fenti jogok alkotmányszintű deklarálása ellenére a gyakorlatban alkotmánysértések és nemzetközi jogsértések sorozata volt megállapítható, e jogok tényleges élvezete

91 IULIU PASCU: *Autonomia administrativă bisericii ortodoxe = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., București, 1936, 229.

92 CÂNDEA, R.: *Organizația bisericească în constituție = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISCESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 345–348.

93 PASCU: *i. m.*, 225–233.

94 BRĂTIANU: *i. m.*, 29–30.

95 ALEXIANU: *i. m.*, 189–190.

96 *Uo.*, 219–221.

97 FRITZ László: *Az erdélyi magyarság iskolaügyének tíz éve = Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929, I. évf.*, szerk. SULYOK István, FRITZ László, „Juventus” Kiadás, Kolozsvár, 1930, 74–77.

98 ALEXIANU: *i. m.*, 192–199.

99 MATEIU: *i. m.*, 26.

100 ALEXIANU: *i. m.*, 203–211.

101 *Uo.*, 214–217.

a legtöbb esetben azok lényegét érintő törvényi korlátokat nyert, emellett az államterület több részén elrendelt ostromállapot miatt valós jogélvezetet nem eredményezett.

5. Államszervezeti kérdések az 1923. évi Alkotmányban

Az 1923. évi Alkotmány az államszervezeti alapkérdéseket a hatalmi ágak elválasztásának elve alapján szabályozta.¹⁰² Az államszervezeti kérdések közül emelendő ki a 41. cikk, amely a megyei, illetve községi ügyek vitelét formailag a decentralizáció elvén rendezte. Az 1923. évi Alkotmány a 41. cikkében rögzített községi és megyei hatáskörök a 108. cikkben kerültek kifejtésre, továbbá a pénzügyekről szóló 109–118. cikkek között a 110–111. cikkek tartalmazták a megyei és községi közterhek kivetésének lehetőségét. Az alkotmányos rendelkezések a megyei, illetve a községi tanácsok választását az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos, nem nemzetiségi értelemben értett kisebbségi képviselet elve alapján rendezte. A decentralizáció tartalmi értelemben azonban nem került bevezetésre. A megyei és községi, esetlegesen a régiók mint területi szerveződések bármilyen politikai természetű elismerése a korszakban nem merült fel, a román állam az alkotmányos rendelkezések ellenére a centralizáció alapján állt.¹⁰³ A román alkotmányjog álláspontja szerint a decentralizáció megvalósítása a központi kormányzat szerepének visszaszorulását jelenti, amely által az ténylegesen föderalizmust eredményez,¹⁰⁴ így az nem egyeztethető össze az egységes és oszthatatlan szuverenitásfelfogással. Az 1923. évi Alkotmány decentralizáció fogalma legfeljebb csak az államterület közigazgatási alapú felosztását és a közszolgáltatások területi alapú ellátását jelenthette, elvetve a területi alapú önkormányzatiságot, amely elv ma is érvényes, így Románia a tényleges decentralizációt *ab ovo* elutasítja.¹⁰⁵ Mindezek ellenére különösen az Országos Magyar Párt különböző memorandumokban,¹⁰⁶ román pártokkal kötött választási megállapodásokban¹⁰⁷ és paktumokban,¹⁰⁸ törvénytervezetekben,¹⁰⁹ a kormányzattal folytatott tárgyalások során¹¹⁰ igyekezett az elvnek érvényesülést szerezni és a kisebbségi egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási területen autonómiatervezeteit¹¹¹ és a korábbi magyar jog által garantált jogok szintjét¹¹² elfogadtatni, vagy legalább

102 MURZEA, MATEFI: *i. m.*, 241–242.

103 BALÁZS: *i. m.*, 91–93.

104 E. A. POULOPOL: *Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ in matrie de administrație locală = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A., București, 1936, 286–308.

105 Sorin MITU: *Az én Erdélyem*, Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2017, 108–109.

106 GYÁRFÁS Elemér: *Egy át nem adott memorandum = Impériumváltás Erdélyben*, szerk. KOVÁCS KISS Gyöngy, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020, 320–322.

107 BALÁZS: *i. m.*, 47–51.

108 MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Studium, Budapest, 1941, 47–49, 274–284.

109 MATEIU: *i. m.*, 6–7.

110 BÁRDI: *i. m.*, 114–142.

111 *Uo.*, 128.

112 BALÁZS: *i. m.*, 40–41.

napirenden tartani, amely azonban a román politikai elit ellenállása okán nem vezetett eredményre.¹¹³ A magyar nemzetiség képviselői elsősorban a közigazgatási törvények tárgyalása során idézték a gyulafehérvári határozatokat mint államszervezeti elveket, szembesítve és emlékeztetve a román képviselőket az abban foglalt ígéretekre és a korábbi román nemzetiségi mozgalmak érveire.¹¹⁴ Egyebekben a decentralizáció melletti valós társadalmi igényt igazolja az a körülmény is, hogy a német kisebbség is síkra szállt politikai autonómiája elismertetése érdekében.¹¹⁵

Az 1923. évi Alkotmány az államszervezeti kérdések körében az országgyűlés szervezetét és működését a 42–76. cikkek között szabályozta, kétkamarás törvényhozási rendszert állítva fel.¹¹⁶ A 64–65. cikkek a képviselőházi választások esetében az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos szavazáson túl a képviselőházi és szenátusi választókerületek korlátjaként felállította azon szabályt, hogy egy választókerület nem lehetett nagyobb egy megyénél.¹¹⁷ A korlát ellenére döntően nemzetiségek által lakott megyékben lehetőség nyílt a törvényhozási képviselőre.¹¹⁸ A törvényhozás második kamarája esetében a megyei tanácsok választott tagjai, valamint a városi és falusi községek tanácsainak választott tagjai megyénként egyetlen választói testületet alkotva, kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választással választhattak egy-egy szenátort. A Szenátusba egyebekben a kereskedelmi és iparkamarák, a munkaügyi és mezőgazdasági kamarák, az egyetemek szintén delegáltak tagokat, illetve a 72–73. cikkek a hivatalból vagy méltóság alapján betöltött szenátorokról rendelkezett, azaz a trónörökösről 18 éves korától, de csak 25. életévétől megillető szavazati joggal,¹¹⁹ a Román Akadémia elnökéről, a metropolitákról, a román ortodox és a görögkatolikus egyháznak megválasztott megyés püspökeiről,¹²⁰ akik mellett az elismert vallásfelekezetek felekezetenként is egy-egy szenátort küldhettek, feltéve, hogy az adott felekezet híveinek lélekszáma a kettőszázezer főt meghaladta.¹²¹ A korlát a muzulmánok egyházi fejére nem vonatkozott, de az unitárius egyház e szabály miatt elvesztette képviselőjét.¹²² A Szenátusnak egyebekben hivatalból tagjaivá váltak azok a volt miniszterelnökök, akik legalább négy évig voltak kormányfők, azok a miniszterek, akik hat évig voltak kormánytagok, továbbá a Képviselőház és a Szenátus azon volt elnökei, akik

113 *Uo.*, 54–56, 154–155, 171.

114 *Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 317–340; *Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.)* = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008, 486–502.

115 MATEIU: *i. m.*, 8–12.

116 N. VIRGIL MADGEARU: *Reforma parlamentului = Noua constituție Românei, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DIȘESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 113–124.

117 ALEXIANU: *i. m.*, 383–386.

118 D. XENOPOL: *Dreptul vot și reprezentafia minorităților = Noua constituție Românei, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DIȘESCU, Institutul Social Român, București, 1922, 148–150, 158–159.

119 ALEXIANU: *i. m.*, 427.

120 *Uo.*, 347–365.

121 *Uo.*, 429.

122 BALÁZS: *i. m.*, 39.

legalább hat rendes ülészakon át gyakorolták elnöki jogait. Szenátusi tagságot nyertek egyebekben azok a volt szenátorok és képviselők, akik legalább tíz törvényhozás tagjai voltak, a Semmitő- és Ítélszék azon volt elnökei, akik öt éven keresztül voltak e tisztségükben vagy másodelnöki tisztségben, továbbá a nyugalmazott és tartalékos tábornokok, amennyiben legalább három hónapig voltak parancsnokló tábornokok háború idején, vagy ellátták a nagyvezérkar főnöki tiszteit, vagy béke idején legalább négy éven át töltötték be hadseregparancsnoki tiszteit. Szenátori tisztséget nyertek egyebekben a kisinyovi, csernovici és gyulafehérvári nemzetgyűlések volt elnökei.¹²³

Az 1923. évi Alkotmány 77–91. cikkei a királyi hatalomról,¹²⁴ a 92–100. cikkei a miniszterekről rendelkeztek,¹²⁵ amely rendelkezések között a 94. cikk ismét elvi különbséget tett a miniszteri állás betöltésének feltételei között – a fogalom pontosítása nélkül – a román és a honosított román között.

A bírói hatalom alapszabályait az 1923. évi Alkotmány 101–107. cikkei tartalmazták,¹²⁶ amelyek közül kiemelendő azon rendelkezés, amely szerint a Semmitő- és Ítélszék felelt az egységes joggyakorlatért és az alkotmányértelmezésért.¹²⁷

Az 1923. évi Alkotmány a fegyveres erőkről szóló 119–123. cikkek között¹²⁸ megismételte a románok faji, nyelvi és vallási különbség nélküli általános tételét a hadkötelezettség körében.¹²⁹ Az 1923. évi Alkotmány végén általános rendelkezések címmel a 124–128. cikkek közül a 126. cikk emelendő ki, amely a román hivatalos nyelvet rögzítette.¹³⁰ Az alkotmánymódosítás – egyebekben soha be nem tartott – részletszabályait – a 129–130. cikkek tartalmazták.¹³¹

Az 1923. évi Alkotmány az átmeneti és kiegészítő rendelkezések között a 131. és 132. cikkekben a korábbi *partialis* földreformok, kisajátítások jogszabályai, a tűzifa- és épületfa-kérdések szabályai kerültek alkotmányos szinten elismerésre.¹³² Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány részét képezték az olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz a régi királyságbeli földreformról szóló 1921. július 17-i törvény, a besszarábiai földreformról szóló 1920. március 13-i törvény, az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi földreformról szóló 1921. július 30-i törvény, és a bukovinai földreformról szóló 1921. július 30-i törvény megfelelő cikkei.

Az 1923. évi Alkotmány 133. cikke teljesítette a román állam függetlensége elismeréséért cserébe tett ígéretét, azaz az 1878-as berlini kongresszus előírását,¹³³ amellyel elismerte az ókirálysági zsidók honosítását és egyenjogúságát, alkotmányos jelentőségűnek ismerve el a kapcsolódó jogszabályokat.

123 ALEXIANU: *i. m.*, 429–430.

124 NEGULESCU: *i. m.*, 321.

125 ALEXIANU: *i. m.*, 365–377.

126 NEGULESCU: *i. m.*, 341.

127 ALEXIANU: *i. m.*, 264–271.

128 *Uo.*, 451–452.

129 MATEIU: *i. m.*, 26.

130 IONESCU: *i. m.*, 150–151.

131 ALEXIANU: *i. m.*, 455–458.

132 *Uo.*, 168–169.

133 KOVÁCS Péter: *A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve*, Pro Minoritate, 2002/nyár, 205.

Az 1923. évi Alkotmány 134. cikkei a Törvényhozói Tanács egyes működési kérdéseit, a 135. cikk a közigazgatási jogviták elbírálásának átmeneti rendelkezéseit, a 136. cikk a királyi civillista kérdésének külön törvény hatálya alá utalását, a 137. cikk pedig a jogegységesítés kérdését rendezte, a 138. cikk pedig az 1923. évi Alkotmányt elfogadó törvényhozás mandátumáról rendelkezett. Ez utóbbi rendelkezések közül az 1923. évi Alkotmány 137. cikkét érdemes kiemelni, amely az egységes nemzetállam alapfeltételeinek *de facto* hiányát ismerte el, amikor előírta a román állam különböző részeiben hatályos jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségét mind az alkotmánnyal való összhang, mind pedig a törvényhozás egysége érdekében, egyben hatályon kívül helyezte valamennyi, az 1923. évi Alkotmánnyal ellentétes jogszabályt.¹³⁴ A jogszabályok fenti alkotmányos kötelezettség teljesítéseként elvégzett felülvizsgálata, egységesítése és alkotmányossági kontrollja a román törvényhozási tanács hatalmas feladatát képezte 1926. január 1-től.¹³⁵ A jogegységesítés feladatát felülvizsgálat és módosítás útján hajtották végre,¹³⁶ amely eljárás során az Ókirályság jogának, a német alapokon nyugvó jognak, a magyar szokásjog intézményeinek és a besszarábiai szláv jognak összhangját kívánták megteremteni.¹³⁷ A teljes jogegységesítés Besszarábia esetében 1928-ban, Bukovina esetében 1938-ban, míg az ekkor már kettéosztott erdélyi területek esetében csak 1943-ban fejeződött be.¹³⁸

6. Zárógondolatok

Az 1923. évi Alkotmány türelmetlen nemzetállami programja, az annak alárendelt kormányzati működés és a csak formai szempontból elismert állampolgári jogegyenlőség végső soron magától az alkotmányosságtól fosztotta meg Romániát. Az 1923. évi Alkotmány a társadalmi konszolidáció és integráció vagy legalább az arra való törekvés hiányában sem az egységes nemzetállami cél megvalósítását nem érthette el, de nem fektethette le a társadalmi, gazdasági kihívások hatékony válaszainak alapjait, illetve a valós jogegyenlőséget sem, valamint nem vezethetett a már kiforrott nemzeti öntudattal rendelkező nemzetiségek integrálására, illetve az egymással párhuzamosan élő és több esetben konkuráló partikuláris jogrendek felszámolására és így a jogegységesítésre sem. Ezen okok együttese kormányválságok sorozatához, majd a román politikai élet radikalizálódásához vezetett, és Románia kormányozhatatlan állapotba került.¹³⁹ II. Károly király, levonva az 1923. évi Alkotmány kudarcának következmé-

134 ALEXIANU: *i. m.*, 460–461.

135 IOAN IONESCU-DOLJ: *Consiliul Legislativ – 10 ani de existență – ce ar fi trebuit să fie potrivit legii sale organice și ce este = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. București, 1936, 62–63.

136 C. IOAN FILITTI: *Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. București, 1936, 96.

137 MIHAIL ELIESCU: *Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. București, 1936, 167–169.

138 AMUZA: *i. m.*, 258–259.

139 DURANDIN: *i. m.*, 264–284.

nyét, 1938. február 10-én feloszlatta a parlamentet, és nyílt királyi diktatúrát vezetett be és új alkotmányt léptetett hatályba 1938. február 27-én.¹⁴⁰

A királyi, majd azt követő katonai diktatúra az alkotmánytalanság korát jelentette, amelynek végén, 1944. augusztus 23-án Ion Antonescu letartóztatását követően alkotmányjogilag vitatható módon helyreállításra került az 1923. évi Alkotmány.¹⁴¹ A társadalmi és politikai változások, a szovjet megszállás ténye azonban a helyreállított 1923. évi Alkotmány érvényesülését gyakorlatilag ellehetetlenítette. Hamarosan, 1947. december 30-án lemondatták trónjáról I. Mihály királyt,¹⁴² még aznap kikiáltva a Román Népköztársaságot. A népköztársaság kikiáltásáról szóló törvény alkotmányjogilag ismételt nehezen értelmezhető módon mind az 1866. évi, mind az 1923. évi Alkotmányt egyaránt hatályon kívül helyezte, miközben az 1938. évi Alkotmányról nem is tett említést. Mindennek valós jelentősége már nem volt, elvégre megkezdődtek egy új, immár kommunista ideológiai alapokon nyugvó alkotmány előkészítő munkálatai. Az 1948. évi Alkotmány a már megindult radikális társadalmi változások legitimálására adott jogi alapot, miközben az addigi korlátozott alkotmányosság védelmi intézményeit is háttérbe szorította, majd teljesen fel is számolta.¹⁴³ A nemzetállami értékválasztás azonban – alkotmányos örökségként, a kommunista állam új eszmerendszerében, annak román kommunista sajátos árnyalataként¹⁴⁴ – tovább élt és 1989-re teljességgel meg is merevedett.¹⁴⁵ Az 1923. évi Alkotmány egyes kodifikált tételei ezáltal a hatályos 1991. évi Alkotmány érinthetetlen és vitán felül álló alapvetéseként születtek újjá, miközben egyéb elemeiben – különösen a kétkamarás törvényhozás, a decentralizáció sajátos kezelése – is kimutatható a közvetlen kapcsolat a két alaptörvény között. Az 1923. évi Alkotmányban nevesített nemzetállami értékválasztás alaptétele a hatályos Alkotmány keretei között tehát több mint másfél évszázados élő örökség¹⁴⁶ és egyben a román állam alkotmányos identitásának érinthetetlen alapja, magja.

Következésképpen az 1923. évi Alkotmány tanulmányozása a hatályos román alkotmányjogi gondolkodás alapjai mellett a román nemzeti identitás fejlődésének megértéséhez is elengedhetetlen. Másik oldalról megközelítve a kérdést, az 1923. évi Alkotmány, bár konszenzus nélkül került megalkotásra és komoly fogyatékoságokban is szenvedett, felépítését tekintve a modern alkotmányoktól elvárt jegyeket tartalmazta. Az a tény, hogy érvényesülése súlyos torzulásokat szenvedett, elsősorban a politikai és kormányzati elit magatartására vezethető vissza, maga az 1923. évi Alkotmány kapcsolódó politikai akarattal és valós integrációval alkalmas lehetett volna egy tartalmi alkotmányosság megteremtésére. Ennek elmulasztása okán azonban Románia esetében alkotmányosságról valójában csak 1991-et – a hatályos Alkotmány elfogadását – követően kialakított keretek között beszélhetünk.¹⁴⁷

140 AMUZA: *i. m.*, 273.

141 IONESCU: *i. m.*, 758–759.

142 Lucian BOIA: *A román kommunizmus különös története (és szerencsétlen következményei)*, Koinónia, Kolozsvár, 2017, 27–32.

143 Ion DELEANU: *Justiția constituțională*, Lumina Lex, București, 1995, 171–174.

144 BOIA: *A román kommunizmus...*, *i. m.*, 36–38, 170, 177.

145 GUȚAN: *i. m.*, 111, 122–123.

146 *Uo.*, 111, 122–124.

147 *Uo.*, 122–125.

Irodalomjegyzék

1. *A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.) = Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*, szerk. GECSÉNYI Lajos, MÁTHÉ Gábor, Magyar Közlöny és Lapkiadó, Budapest, 2008.
2. George ALEXIANU: *Dreptul constituțional*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1926.
3. T. Ion AMUZA: *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Sylvi, București, 2001.
4. *Az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.) = Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*, szerk. GECSÉNYI Lajos, MÁTHÉ Gábor, Magyar Közlöny és Lapkiadó, Budapest, 2008.
5. BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
6. BALOGH Arthur: *Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény)*, Magyar Kisebbség, 1925. IV/9.
7. BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.
8. Lucian BOIA: *A román kommunizmus különös története (és szerencsétlen következményei)*, Koinónia, Kolozsvár, 2017.
9. Lucian BOIA: *Románia elrománosodása*, Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2016.
10. Romul BOILĂ: *Principiile constituției noi = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922.
11. C. Calypso BOTEZ: *Drepturile femeii în Constituția viitoare = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. DISSESCU, G. Constantin, Institutul Social Român, București, 1922.
12. Stefano BOTTONI: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2008.
13. I. Vintilă BRĂTIANU: *Nevoile statului modern și constituția României Mari = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. DISSESCU, G. Constantin, Institutul Social Român, București, 1922.
14. Radu BUDIȘTEANU: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, „Voința” Const. Antonescu, București, 1928.
15. R. CÂNDEA: *Organizația bisericească în constituție = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922.
16. Ion DELEANU: *Justiția constituțională*, Lumina Lex, București, 1995.
17. Neagu DJUVARA: *A románok rövid története*, Koinónia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.
18. Catherine DURANDIN: *A román nép története*, Maecenas Könyvek, Budapest, 1998.
19. Mihail ELIESCU: *Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. București, 1936.
20. C. Ioan FILITTI: *Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. București, 1936.

21. Dumitru V. FIROIU: *Istoria statului și dreptului românesc*, Fundației „Chemarea”, Iași, 1992.
22. Eleodor FOCȘENEANU: *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, Editura EIKON, București, 2018.
23. FRITZ László: *Az állam és az egyház viszonya Romániában*, Magyar Kisebbség, 1923. II/9.
24. FRITZ László: *Az erdélyi magyarság iskolaügyének tiz éve = Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929, I. évf.*, szerk. SÚLYOK István, FRITZ László, „Juventus” Kiadás, Kolozsvár, 1930.
25. I. Vintilă GAFTOESCU: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*, Imprimeriile „Curentul” S.A., București, 1939.
26. G. GRIGOROVICI: *Constituția sovietică și constituția democratică = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922.
27. Dimitrie GUSTI: *Cuvânt de deschidere = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922.
28. Manuel GUȚAN: *Romanian Constitutional Identity in Historical Context = Comparative Constitutionalism in Central Europe*, eds. CSINK Lóránt, TRÓCSÁNYI László, Central European Academic Publishing, Miskolc–Budapest, 2022.
29. *Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) = Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, szerk. BALÁZS Sándor, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
30. GYÁRFÁS Elemér: *Egy át nem adott memorandum = Impériumváltás Erdélyben*, szerk. KOVÁCS KISS Gyöngy, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020.
31. GYÖRFI Tamás: *Alkotmányosság = Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*, szerk. BÖDIG Mátyás, GYÖRFI Tamás, Bibor Kiadó, Miskolc, 2002.
32. GYÓRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Helikon, Budapest, 2011.
33. *Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) = BALÁZS Sándor: Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
34. Keith HITCHINS: *România 1866-1947*. Editura Humanitas, București, 2013.
35. *I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje = L. BALOGH Béni: Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020.
36. Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019.
37. Ioan IONESCU-DOLJ: *Consiliul Legislativ – 10 ani de existență – ce ar fi trebuit să fie potrivit legii sale organice și ce este = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. București, 1936.
38. JAKABFFY Elemér: *Az alkotmány*, Magyar Kisebbség, 1923. II/6.
39. KOVÁCS Péter: *A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve*, Pro Minoritate, 2002/nyár.
40. L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020.
41. N. Virgil MADGEARU: *Reforma parlamentului = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922.

42. Iuliu MANIU: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*, Institutul Social Român, București, 1925.
43. Ion MATEIU: *Doctrina de stat a problemei minoritare*, Imprimeriile „Independența”, București, 1929, 13–14.
44. Mikó Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Studium, Budapest, 1941.
45. Sorin MITU: *Az én Erdélyem*, Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2017.
46. Cristinel Ioan MURZEA, Roxana MATEFI: *Evoluția statului și dreptului românesc*, Editura Hamangiu, București, 2015.
47. Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1944.
48. Paul NEGULESCU: *Tratat de drept administrativ Volumul 1. „Tipografiile Romane Unite”*, București, 1925, 92.
49. Iuliu PASCU: *Autonomia administrativă bisericii ortodoxe = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., București, 1936.
50. E. A. POULOPOL: *Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ în materie de administrație locală = Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A., București, 1936.
51. Dumitru PREDĂ: *Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920 = Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*, eds. Vasile PUȘCAȘ, N. Ionel SAVA, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020.
52. Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmányjavaslathoz, Magyar Kisebbség, 1923. II/11.
53. Bianca SELEJAN-GUȚAN: *Drept constituțional și instituții politice*, Editura Hamangiu, București, 2020.
54. Anibal TEODORESCU: *Tratat de drept administrativ*, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A., București, 1929.
55. Viorel Virgil TILEA: *România diplomăciilor működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény)*, Magyar Kisebbség, 1926. V/6.
56. Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.) = BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
57. WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1922. II/7.
58. WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/1.
59. WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/2.
60. WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/3.
61. WILLER József: *Románok rólunk*, Magyar Kisebbség, 1924. III/5.
62. XENOPOL, D: *Dreptul vot și reprezentarea minorităților = Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, ed. G. Constantin DISSESCU, Institutul Social Român, București, 1922.